

A VITA-HIÁNY ELMÉLETE (KÍSÉRLET A PETŐFI KÖR FILOZÓFUS-VITÁJÁBÓL KIINDULVA)*

WEISS JÁNOS

A közelmúltban kiadott életrajzi interjújában Heller Ágnes ezt mondta a Petőfi Kör filozófus-vitáján elhangzott hosszú felszólalásáról: „Utolsóként kaptam szót. Éjjel egy óra volt, és mindenki csupán öt percet kapott a felszólalásra. Amikor be akartam fejezni a hallgatók tapsolva bízattak, hogy folytassam. Először tapasztaltam, hogy hatással tudok lenni az emberekre. Mégis azt mondtam magamnak, hogy nem tartozom ide, hiszen a szobám sarkában kéne Hegelt olvasnom. Habár örültem a többiek reakciójának, világossá vált, hogy ez nem az én utam, és én nem ez vagyok.”¹ Rögzítünk néhány történelmi paramétert: a vitára 1956. június 15-én került sor; s ez év tavaszán már volt vitaest a marxista politikai gazdaságtanról és a történettudomány aktuális kérdéseiről. Az interjúból azt is megtudjuk, hogy Heller Ágnes (a közönség tagjaként) a korábbi üléseken is rendszeresen részt vett. De most más a helyzet: filozófusnő a felszólalásakor huszonhét éves, még nem jelent meg önálló kötete, de egyetemi előadásai, amelyeket ilyen fiatalon, nagy közönség előtt tartott, már országosan ismert gondolkodóvá tették.² És nem teljesen igaz, hogy ő volt az utolsó felszólaló, habár a terv szerint valószínűleg ő lett volna. A legutolsó Lukács György volt, a maga vitaösszefoglaló kiselőadásával. Először is induljunk ki abból, hogy ez az ülés az önelnevezés alapján egy VITA volt. És idézzük föl még egyszer az interjú-részlet következő fordulatát: „azt mondtam, magamnak, hogy nem tartozom ide, hiszen a szobám sarkában kéne Hegelt olvasnom”. Az előadásomban tulajdonképpen ennek a fordulatnak vagy kiszólásnak a rejtélyét próbálok körülzárni, és talán megfejteni. De annyit már előljáróban is kimondhatok, hogy ez a vita *nem* volt filozófiai vita; és Heller – talán maga is némileg zavartan – a vitával szemben inkább a magányos olvasgatást-tanulmányozást ajánlja. Heller alkatát és a habitusát föl-idézve azonban azt gondolom, hogy minden teketóriázás nélkül elfogadta

* A dolgozat az MTA-PTE Kritikai Tanulmányok Kutatócsoport munkájának keretei között készült.

¹ Heller Ágnes: *A véletlen értéke*. Budapest, Noran Libro, 2019. 92.

² Egyrészt a „hallgatók” megnevezés mintha egyetemistákra utalna, és akkor a beszélő a tanárnő, másrészt a „többiek” megnevezés azt mutatja, hogy a beszélő maga is a közönség része, és így egyfajta együttgondolkodás zajlik. Uo.

volna Herbert Schnädelbach 2002-es berlini búcsúelőadásának alap gondolatát. Eszerint „a filozófia *beszélgetés*. Ezt Platón óta jól tudjuk, de én még azt is állítanám, hogy ugyanakkor nem *dialógus*. Már a Szókratész által folytatott dialógusok sem voltak igaziak: ő maga ironikus torzításban nem-tudóként és bábaasszonyként rejtőzködik, miközben az áldozatokat belekényszeríti a ginekológiai székbe, és hagyja, hogy ott szüljenek. A fájdalom általában óriásiak, és az eredmény többnyire egy torzszülött. Aztán a kései dialógusaiban még erről a szcenárióról is lemond, és a szemben álló féllal csak ilyeneket mondhat: »na de mégis«, »te mondtad«, »hogyan másképp?«.»³ Azt szeretném tehát állítani, hogy a filozófia lényegileg beszélgetés, és ez a vita magja.⁴ De akkor hogyan volt lehetséges a „rossz közérzet”, amely a fenti kiszólásban érezhetően benne van?

I.

Nézzük először is, hogy miféle vita volt a Petőfi Kör által szervezett „filozófiai” vita? Nem mehetek bele a részletekbe, de e vita alapvető karakterisztikumát mégis csak körvonalaznom kell. A vita meghatározó szólama egy filozófián belüli konfliktus. Tudjuk, hogy a szocializmus a marxizmus-leninizmuson keresztül teremtette meg a maga ideológiai legitimitását. Ennek pedig része volt a filozófia is (a politikai gazdaságtan és a tudományos szocializmus mellett). Így a filozófia támogatott helyzetbe került, de csak egy feltétellel, ha elfogadja a neki fölkínált propaganda-szerepet. Ennek feltételeit azonban Magyarországon a kommunista diktatúra már 1949 nyarán véglegesen „fölszámolta”, amikor elindította az úgynevezett „Lukács-vitát”. Ma már sokat tudunk e vita politikai indíttatásáról, lefolyásáról és következményeiről.⁵ Azt is sejtjük, hogy ez a „vita” Lukács és a Magyar Kommunista Párt, Lukács és a magyarországi szocializmus viszonyának egyetemes kiindulópontja. Már túl a csúcsponton, Lukács némileg panaszkodva írja régi barátjának, Révai Józsefnek: „Nem lehet négy szemközti beszélgetésekben az én újból való bekapcsolásomat a magyar irodalmi életbe emlegetni – ugyanakkor azonban a pártlap cikkeiben irodalmi Rajkot csinálni belőlem. A jelen esetben persze nemcsak

³ Herbert Schnädelbach: *Das Gespräch der Philosophie. Abschiedsvorlesung 18. Juli 2002*. Humboldt Universität Berlin, 2002. 4-5.

⁴ Tudom, hogy mélyen problematikus etimológizálással tartalmi kérdéseket eldönteni próbálni, de mégis szeretném megemlíteni, hogy az anyanyelvemként szolgáló 18. századi hesseni dialógusban a *diskutieren* (vitakozni) szó elsődleges jelentése beszélgetni, és nem vitakozni.

⁵ Lásd a *Lukács György és tanítványai* című könyvem vonatkozó elemzéseit, Budapest, Áron, 2018.

rólam van szó. Én elnémulhatok, akár néhány esztendőre is.”⁶ Ezt a levelet Lukács 1950. január 3-án írja, ezért két dolgon is meglepődhetünk. *Egyrészt* mindössze két és fél hónap telt el Rajk László kivégzése óta, de Lukács mintha azt feltételezné, hogy Révai is tudja, hogy az egész koncepciós eljárás volt. *Másrészt* Lukács úgy gondolja, hogy a Rajk-ügyet önmagára metaforikusan vonatkoztathatja (ma már tudjuk, hogy reális esély volt rá, hogy a kommunista tisztogatás Lukáccsal fog folytatódni). Ez a hallatlan kulturális botrány is tehát a VITA cím alatt folyt. És milyen nehéz volt Zoltai Dénesnek erről még a nyolcvanas évek közepén is írnia, bele is ragad, illetve bonyolódik. Van, amikor azt állítja: „A stílus bizony perre emlékeztet, nem vitára.”⁷ De aztán bő egy oldallal később már ezt olvashatjuk: „Az itt újraközölt írások megismerése hasznos lehet a társadalmi és kulturális életünk közvetlen előtörténete iránt érdeklődő olvasóknak. Az újraközlés nem holmi Lukács-apologetika céljait szolgálja; a valóságos vitaálláspontok és vitavonalak bemutatása a cél.”⁸ Zoltai ebben az időben Lukács tanítványa volt, de még három és fél évtizeddel később sem mert ezekről a sokkoló, a teljes magyar filozófiai életet mélyen traumatizáló eseményekről őszintén beszélni. A bizonytalankodásaiból talán annyit kiemelhetünk, hogy a Lukács-vita megmutatta, hogy a diktatúra idején a „vita” a „per” felé mozdul el; de még ez sem elég pontos. A diktatúra a vitát a politikai leszámolás fedőneveként használta. És a leszámolás ebben az időben nagyon könnyen jelenthetett volna akár halálos ítéletet is. A halálos ítéletre nem került sor, Lukács önkritikát gyakorolt. Ezt azonban jól érezhetően vonakodva és meglehetősen akaratlanul tette: „Ma is meg vagyok arról győződve, hogy számos kérdésben helyesen jártam el. Másrészt azonban azt is látom, hogy nem egy esetben túl messzire mentem el ebben a kiindulásban az akkor adott ideológiai állapotból, és nem elég messze a konzekvenciák levonásában.”⁹ Ezt az önkritikát Lukács egész életében szégyellte; és az utókor olvasója azt érezheti (és ezt kellett éreznie már 1985-ben is), hogy a fölülről elindított leszámolásszerű kritika talán nem vezet halálbüntetéshez vagy más erőszakos megtorláshoz, de legalábbis kikényszeríti az önmegalázást. Ami itt tehát lejátszódott, az a vita talán évszázados tönkretétele, ami nélkül pedig a filozófia művelése általában sem lehetséges.

⁶ Ambrus János (Szerk.): *A Lukács-vita*. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1985. 309.

⁷ Zoltai Dénes: Előszó, In. i.m. 17.

⁸ I.m. 18.

⁹ Ambrus János (Szerk.): i.m. 79.

II.

A Petőfi Kör vitái azonban más természetűek voltak; itt tulajdonképpen egy alulról jövő kezdeményezésről volt szó, amely meglévő feszültségeknek és ellentmondásoknak próbált hangot adni. A filozófus szakma ki volt éhezve a vitára, és ez a vita bizonyos értelemben a filozófiai vita rehabilitálása szeretett volna lenni. De miről is szólt a vita? Rudas László Lukácsnak egy elvétett mondatát pécézte ki, amelyben azt állítja a saját korunkról, hogy abban a „társadalmi élet” csak a „stréberek és a gazemberek” számára állt nyitva. Erre Rudas ezt írta: „Az imperializmus kora ugyanakkor a proletárforradalmak kora is, az imperialista országok mellett ott vannak a Szovjetunió és a népi demokráciák országai, köztük saját hazánk is, a szabad Kína stb. – szabad-erről megfélemezniünk, amikor korunkról, és benne az »egyén« sorsáról elmélkedünk? Vagy korunk »társadalmi életéről«?”¹⁰ Az alig-alig kimondott, de masszívan sugallt vád az, hogy Lukács nem számol a Szovjetunió és a népi demokráciák létével, és innen már csak egy kis lépés: kétségbe vonja a legitimitásukat. Vagyis: Lukács mint vezető értelmiségi, mint a párt vezető ideológusa, nem ért egyet a szocializmus építésével. Ez nem egyszerű feddés, hanem egy fenyegető halálos ítélet közelébe megy. De miután a halálos ítélet elmaradt, a Lukács-vita következményei intézményes síkra tolódtak át: a magyarországi filozófus-képzést kiszervezték Lukács alól, létrehozták az úgynevezett Lenin-Intézetet, és az oktatást a propaganda-gépezet igényeihez szabták. Így létrejött egy némileg mutált konfliktus: Lukács György és első tanítványai, akik a filozófiai szakmaiságot képviselték, marginalizálódtak, és velük szemben álltak a pártmunkában oktató ideológusok. Így kialakult egy filozófián belüli belső választóvonal, amely 1949 és 1956 között egy konfliktusteli, rendkívül instabil állapotot eredményezett. Ez természetesen Sztálin halála, majd a „dogmatizmus” elleni küzdelem meghirdetése után új értelmet és jelentést kapott. Lukács mindenesetre úgy érzi, hogy a történelmi események egyértelműen őt igazolták. „Vagyis, ha arról van szó, hogy kit igazolt az idő, akkor igenis nagyon nyíltan lehet mondani – én nem állítom, hogy mindaz, amit mások írtak, helytelen volt –, hogy fő vonalaiban mi azon a vonalon mozgunk, amely előkészíteni segített a XX. Kongresszus ideológiáját, és ezzel szemben az elvtársak lényegében és fő vonalában egy szektáriánus-sztálinista vonalat képviseltek. (Közbeszólás: Ez az!) Ez elvtársak, az igazság (élénk taps), és az igazság kimondása nélkül elvi egység nem lehetséges. Elvi egység azonban kell a XX. Kongresszus által újra életre keltett marxizmus-leninizmus

¹⁰ I.m. 22.

elvi és módszertani alapjai alapján [...]”¹¹ A Petőfi Kör vitája így nem is igazi VITA, hanem a teljesen lebombázott vita-feltételek regenerálási kísérlete. Ezt nevezte Lukács az „elvi egység” újra-megteremtésének. (És ez lett volna a „marxizmus reneszánszának” bázisa is.) Ha Heller Ágnes hozzászólásának magját keressük, akkor az első megközelítésben szintén az „elvi egységben” áll: „Azt hiszem, hogy a XX. Kongresszus megteremtette a filozófiai egység kialakulásának objektív alapját.”¹² És amit a XX. Kongresszus objektíve lehetővé tett, azt most kell szubjektíve megvalósítani, a diskurzus-univerzum újra-helyreállításával. De Heller arra is figyelmeztet, hogy ez nem jelenthet valamiféle üres „egalitarizmust”. És innen kezdve a gondolatmenete egy kicsit más irányba kanyarodik.¹³ „Elméletben a tényleges személyi kultusz [létrehozott egy olyan jelenséget], hogy mindenki egyenlő mindenkivel, aki filozófál, egyformán filozófus, mindenki, aki az ökonómiával foglalkozik, egyformán közgazdász, és mindenki, aki ír, egyformán író. A dogmatizmus számára megszűnik az értéksorrend, a dogmatizmus mindenben csak azt nézi, hogy [valami] megfelel-e vagy nem felel meg az adott, gyakran szubjektivistá dogmáknak. A dogmatizmus számára nincs megfelelő kritérium arra, hogy mi az, ami értékes, [és] mi az, ami kevésbé értékes.”¹⁴ Ez a passzus a lukácsi gondolat fontos kiegészítéseként, de inkább árnyalásként olvasható. A diskurzus-univerzum nem egy nagy szétválasztás vagy megosztás következtében szűnt meg, hanem azért, mert az ebbe való belenyúlás megszüntette a szakmai „kiválóság” (vagy általában a szakmaiság) szempontjait. Azt persze tudjuk, hogy a politikai beavatkozás a propaganda-filozófusok megemelését jelenti. Ennek következtében a szakmai teljesítmény elismerése minden mércéjét elveszti. Az

¹¹ Hegedűs B. András – Rainer M. János (Szerk.): *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján II. Filozófusvita*. Budapest, Kelenföld Kiadó – ELTE, é.n. 94.

¹² I.m. 90.

¹³ Az egység megteremtése jegyében Heller Ágnes Balogh Elemérral közösen publikált is egy beszámolót a „vitáról” a *Természet és társadalom* ez évi 7. számában. A közös szerzőség gesztusa az „elvi egység” felé mutat, miközben a mondanivaló inkább a hamis egalitarizmust állítja előtérbe. „A filozófiával foglalkozó oktatók, propagandisták legnagyobb része [Lukács egyszerűen elvtársaknak nevezte őket] ma már tisztában van filozófiai életünk eddigi hibáival és jó részük önkritikusan szemléli saját eddigi munkásságának dogmatikus vonásait.” I.m. 112. (Ezeket a sorokat nagy valószínűséggel Heller Ágnes fogalmazta meg.) Egyrészt még Lukács is – részben legalábbis – elégedett volt Balogh Elemér önkritikájával, aki ekkoriban a Pártfőiskola filozófia tanára volt. Habár azt kifogásolja, hogy az önkritikája egy egyszerű meaculpázás volt, és nem bírálta a maga dogmatizmusának objektív alapjait. (I.m. 92.) Másrészt viszont éppen Heller Ágnes fölszólalása alatt valaki ezt kiáltotta közbe: „Onnan semmilyen önbírálatot nem hallottunk.” (I.m. 85.) Ma már inkább azt mondanánk, hogy valószínűleg mind Lukács, mind Heller túl jóhiszeműek voltak.

¹⁴ I.m. 87.

pedig messze nem tekinthető filozófiai vitának, ha a szakmaiság helyébe a párthoz vagy az eszméhez való hűség kérdése kerül. Kétségtelen, hogy a Lukács-vita valami ilyesmit vitt keresztül, a lehető legnagyobb erőszakkal. A „hűség” az emberek közötti viszonyokban értelmezhető fogalom, de az eszmék és gondolatok ideológia-hűsége értelmesen nem diszkutálható. Ebben benne van Arisztotelész gesztusa: „Szeretem Platónt, de az igazságot még jobban szeretem.” Hogy ha feltételezzük, hogy a vita valamiképpen az igazság felderítésére irányul, akkor azt mondhatjuk, hogy ebben nem aktiválódhat semmiféle vonatkozás egy szubjektumra, vagy egy kollektív szubjektumra, egy társadalomra vagy egy eszmerendszerre. Ennek eredményeképp pedig a Petőfi Kör filozófus-vitája (Lukács György és Heller Ágnes szerint) olyan kísérlet, amely a diskurzus-univerzum regenerálására irányult. Vagy a másik oldalról: a politikailag motivált viták legkárosabb hatása nem is az élet fenyegetése, hanem a diskurzus-univerzum olyan drasztikus felosztása, illetve az értékszempontjainak olyan durva szétzilálása, amely minden párbeszédet eleve lehetetlenné tesz.

III.

A Petőfi Kör ülésén a VITA kérdése közvetlenül is fölmerült, méghozzá általában alkalminak tűnő megjegyzésekben, amelyek azonban talán mégsem azok. – (1) Mészáros István, aki akkoriban Heller Ágnes mellett Lukács legközelebbi tanítványa volt, a képet egy kicsit kitágítja: „A dolog eléggé világos: az osztályharc kiéleződésének elmélete, ez a légkör hívta életre a Déry-vitát.”¹⁵ Déry Tibor *Felelet* című regényének második kötete 1952-ben jelent meg, és a vita Révai József bírálatával vette kezdetét. Poszler György írja egy szép tanulmányában: „Révai utolsó nagy műítészi közszereplése. Déry kései, átfogó, nagy önelemzése. Kétségtelen bizonyosság az elsöben. Mérlegelő bizonytalanság a másodikban. Hol vannak a hangsúlyok? Például ott, hogy minden lefordítható, sőt lefordítandó a politika nyelvére. Például ott, hogy nem érdemelte a nagy elmélt és indulatokat. Mert középszerű munka. Mármost Déry regénye. Tényleg, valószínűleg az.”¹⁶ Ez számunkra nem annyira érdekes. Sokkal fontosabbak és alapvetőbbek a következő sorok: „Mire adott hát a regény és vita feleletet? [...] Arra, hogy egy teoretikusnak-esztétikainak álcázott ideológiai-politikai procedúra befejeződött. Befejeződött és bizonyította: létrejött egy állapot. Amiben a művészileg viszonylagosan is öntörvényű és

¹⁵ I.m. 78.

¹⁶ Poszler György: Felelet? – mire?. A Déry-vita dilemmái. In: *Tiszatáj*, 2003. 3. 61.

irodalmilag viszonylagosan is magas igényű alkotás lehetetlenné vált.”¹⁷ A kulturális élet ideológiásítása befejeződött.¹⁸ Ezt érezhette Mészáros István is: „amikor mi most filozófiai kérdésekről beszélünk, nem szigetelhetjük el az irodalompolitika kérdéseitől”.¹⁹ A *Felelet*-vita a Lukács-vita meghosszabbítása; vagyis lassan-lassan már megfogalmazhatjuk, hogy van egy olyan politikai berendezkedésünk, amely a kulturális életet ilyen vitákra keresztül irányítja. Ugyanakkor Mészáros egy speciálisnak szánt jellegzetességet is megemlít: „A vitát [...] [egyfajta] túlfeszítettség, [egyfajta] mesterséges harci készültség jellemezte, egy olyan korszakban, amikor az élet valóságos fejezete a béke irányába haladt.”²⁰ Tekintsünk el most gyorsan attól, amitől el kell tekinteni: Mészáros egy pillanatig sem gondol a filozófia és a művészet autonómiájára; ő is egy átfogó, nagy és homogén politikai folyamatot tart szem előtt, amelybe a művészetnek és a filozófiának is bele kell tagozódnia. Csak éppen az összefolyamat felbecsülése volt hibás, a „dogmatizmus” miatt. Ezért a viták hangneme túlzottan kiéleződött, talán azt is mondhatjuk, hogy a viták túlfűtöttek lettek, harciasodtak. Ezt Mészáros is általános jellemvonásnak tekintette, ezért írhatta: „s ez vonatkozik a filozófiai életre is”.²¹ A cél nem egyszerűen a kölcsönös lesöprés, hanem a háttérben lévő politikai premisszák fényében egy ítélet: nem tartozol közénk, és ennek beláthatatlanul kedvezőtlen következményei lesznek (vagy lehetnek) rád nézve.²² – (2) Lukács a hozzászólásainak elszórt pontjain beszél arról, hogy a vitának a politikai hatalomgyakorlás eszközeként való instrumentalizálása hogyan hat a kritika általában

¹⁷ Uo.

¹⁸ Tulajdonképpen torokszorító, amit Déry az 1954-es második kiadáshoz készült utószóban ír: „Kötelességemnek tartom figyelmeztetni az olvasót, hogy a regénynek kb. két évvel ezelőtt megjelent második kötete heves vitákat váltott ki. A párt fenntartással fogadta, néhány aspektusát határozottan elítélte. Nem tartanám becsületes dolognak, ha az olvasót tájékozatlanságban hagynám a párt állásfoglalásáról.” (Déry Tibor: *Felelet*, 2. kötet, Budapest, Szépirodalmi, 1954. 479.) De mivel a *Felelet* egy hosszú regényfolyamnak készült, ezért lehetett arra hivatkozni, hogy a folytatás majd más lesz. „Természetes, hogy pártom bírálatát a lehető legnagyobb gondossággal s szeretettel mérlegelem s remélem, hogy a munkám még háralévő két kötete, ha tökéletlenül is, el tudja végezni ezt a feladatot, melyet mint kommunista író vállaltam.” (Uo.) És persze ez a két kötet már sohasem készült el.

¹⁹ Hegedűs B. András – Rainer M. János (Szerk.): i.m. 78.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² „Érthetőek a történetek ma is? Nehezen. Kívülről visszanezve nem. Belülről előre nézve talán igen. Pontosabban kívülről vissza és belülről előre, azaz egyszerre kívülről és belülről nézve talán igen. Mert adott volt egy politikai-ideológiai-esztétikai-irodalmi paradigma. Aki megélte vagy dokumentumokból rekonstruálni tudja, megértheti. Aki nem élte meg és dokumentumokból sem tudja rekonstruálni, nem értheti.” Poszler György: i.m. 61.

vett gyakorlatára. *Először* is a vita elveszti a maga tárgyra-vonatkoztatottságát. Lukács ezzel kapcsolatban egy nagyon érdekes esetet mesél el, ami persze számos formában megtörténhetett. „Amikor kiértem a Szovjetunóba, ott éppen egy közgazdasági vita folyt egy Rjubin nevű mensevik közgazdász művei körül. Engem a kérdés nagyon érdekelt [...]. Erre nekem [valaki] pontosan elmondta, hogy Varga elvtárs ugyan helyesen kritizálta Rjubin jobboldali nézeteit, de közben egy baloldali hibába esett, amelyet ezután valami Ivanov elvtárs kijavított, közben ő stb. stb. Amikor a végén megkérdeztem, melyek azok a kérdések, amelyek körül a vita folyik, [nem kaptam választ].”²³ A vita mint hatalomgyakorlás nem is csak kampányok formájában folyik, hanem az álláspontok sztenderdizálásán keresztül is, és így a tárgy szép lassan eltűnik. Vitatkozunk, vitatkozunk, de tulajdonképpen még beszélünk sem lenne miről. A vita így végzetesen kiüresedik. *Másodszor* létrejönnek az ál- és a látszatviták: és most nem azért, mintha a vita tárgya tűnne el, hanem mert a vitához szükséges szembeszegülés és ellenkezés meg veszendőbe. „Mint az Akadémia elnökségének tagja mondhatom, hogy most már nem tudom hány éve óta szégyennel mondjuk ki: bizony a vitaszellem nem fejlődött ki eléggé sem ebben, sem abban a szakmában.”²⁴ Lukács nyilvánvalóan a bizottsági ülésekre, esetleg a védésekre utalhat. És most arra próbál válaszolni, hogy miért nem alakult ki ez a vitaszellem és vitakultúra. „Mi mindig azt mondtuk, hogy vita kell, és most legyen szabad egy anonim idézet mondanom, amely egy meglehetősen illetékes hellyel való beszélgetésemben helyezkedett el. Azt hallottam ott, hogy a viták nagyon jók, csak mondják ki az emberek, ami a bögükben van, majd azután jól ráütünk a fejükre. (*Derültség*). Ilyen körülmények között vita nem lehetséges [...]”²⁵ Vagyis, a társadalomban és a kultúrában spontán megjelenő vitákat még akár engedni is lehet, sőt talán még támogatni is. Végül azonban a politika számon fogja kérni az álláspontokat, díjazni fogja őket, de még inkább büntetni. „Mert nem [gondolhatjuk], hogy azok az értelmiségiek buta emberek.”²⁶ És nem is csak az értelmiségekről van szó: az emberek előrevetítik a lehetséges válaszokat. És akkor már nem fogják fölhajtani vagy fölébreszteni az ellenálláshoz szükséges erőt. Lukács gondolatait egy kicsit meghosszabbítva: a vita tárgyvesztése és a hozzá szükséges ellenálló erő hiánya együttesen egy „apologetikus karakter” kialakulásához vezet – és ez a „dogmatizmus” (a diktatúra) végső bázisa.

²³ Hegedűs B. András – Rainer M. János (Szerk.): i.m. 69.

²⁴ I.m. 73.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

IV.

A vita nem egyszerűen a valóság-megértés különböző módjainak összeütközése, hanem már a valóság megértésének, sőt már a valóság percepciójának is alapvető feltétele. Ezért a vita-képtelenség (véleményem szerint) fontos összetevője annak, amit Bibó István „eltorzult alkatnak” és „zsákutcás történelemnek” nevezett. „Különleges magyar jelenség [...], hogy ez az ország történetének legújabbkori szakaszában, különösen pedig a 19. század végétől kezdve, döntő történeti pillanatokban [...] végzetes módon képtelennek bizonyult arra, hogy saját helyzetének *valóságos adottságait* és az ebből adódó *feladatokat* meglássa.”²⁷ A vita így valóság-konstiuáló lesz, és a hiányának alapvető történelmi következményei lesznek. Bibó első ránézésre mintha csak a megfogalmazás drámaiságát erősítené: „a magyar nemzeti közösségben újból meg újból olyan módon vetődtek fel a döntő, az egész közösséget foglalkoztató és megosztó kérdések, hogy annak következtében a közösségek terméketlen, sehová sem vezető harcokba [vitákba] bonyolódott, és a *valóságos* feladatokkal, *valóságos* problémákkal szemben *vakká* lett.”²⁸ De közelebbről tekintve azt láthatjuk, hogy itt zárul a kör: a viták, a vitákra vonatkozó készítés és erő híján létrejön egy pseudo-valóság, amelyben csak úgy burjánoznak a terméketlen, sehová sem vezető, rosszul feltett alapkérdésekből kiinduló viták. Ezzel egy kicsit átfogalmaztuk Lukács leírását: a viták a pseudo-reálitásról szólnak, és igazából (egy hangsúlyos értelemben) létre sem tudnak jönni. Bibó István 1948-ban még bízott abban, hogy ennek most végre vége. „Magyarország a felszabadulással radikálisan és véglegesen kiesett azokból a hamis konstrukcióból, melyekben addigi életét berendezte.”²⁹ – És most térjünk vissza Heller Ágnes bevezetesként idézett értékeléséhez (kiszólásához): „[Azt] tapasztaltam, hogy hatással tudok lenni az emberekre. Mégis azt mondtam, magamnak, hogy nem tartozom ide, hiszen a szobám sarkában kéne Hegelt olvasnom.”³⁰ *Először* tegyük fel, hogy ez valóban Heller akkori gondolata: 1956 nyarán már régen világos volt, hogy Magyarország 1945-ben „nem esett ki a hazug konstrukciókból”. És azt is láttuk, hogy a Petőfi Kör vitája értelmezhető egy olyan gigászi kísérletnek, amely e „konstrukciók” fölszámolására irányult. De *másodszor* az is lehet, hogy a fenti értékelés mégis csak a jelenből kiindulva fogalmazódik meg (az interjú 2018-ban készült): a

²⁷ Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*, In: *Bibó megmondja, részletek Bibó István írásaiból*. Szerk. Király Levente, Budapest, Corvina, 2019. 96. Kiemelések tőlem.

²⁸ I.m. 97. Kiemelések tőlem.

²⁹ I.m. 128.

³⁰ Heller Ágnes: *A véletlen értéke*. Budapest, Noran Libro, 2019. 92.

magyar történelem a pszeudo-realitás és az ennek áttörésére irányuló kísérletek váltakozása. De végső soron nincs esély: a pszeudo-realitás és a látszat-viták újra és újra visszatérnek. És akkor már csak az a kérdés, hogy hogyan lesz ebből filozófia, hogyan nőhet ki ebből a talajból egy filozófiai gondolkodás?³¹

³¹ Ezt a kérdést szeretném ma föltenni Heller Ágnesnek, és úgy képezem, hogy a kérdés megfogalmazása után hosszú csend következne, de hogy ezután mi következne, azt nem tudom.